

BIBLIOTEKA

398

K 81

MUSINE
KOKALARI

...SA U TUNT
JETA

398.8 (1-21)

14

398

K 81

Musine Kokalari

...SA U TUNT
JETA

54302

Shtëpia Botuese "Globus R."

Tirane, 1995

Për botimin e këtij libri ndihmoi
Fondacioni Hanns Seidel

50642

PARATHENIE

Musine Kokalari lindi në shkurt 1917, hapat e para i hodhi në kalldrëmin e Gjirokastrës. U shqua që e vogël për aftësinë vëzhguese dhe talentin e rrallë për të shkruar. Në shkollën e mesme, shkrintari i shquar Petro Marko i habitur me talentin, lirizmin e ndjenjën humane të vajzës së re i rekomandoi asaj të shkruante me pseudonimin "Muza" te gazeta "SHTYPI".

Në Romë, Musinea mbaroi universitetin në degën e letërsisë dhe arteve të bukura me një temë për Naim Frashërin ku u vlerësua shkëlqyeshëm. Gjatë viteve talenti i saj shpërtheu dhe gjeti vetveten te folklori, te gjuha e folur shqipe, duke krijuar kështu një zhanër ku kishte një shkrijë mes letërsisë artistike dhe studimit. Kjo bie në sy në tre veprat e saj "Siç më thotë nënua plakë", 1941, "Rreth vatrës", 1944, dhe "Sa u tund jeta", 1944.

Këto vepra tërëhoqën vëmendjen e lexuesve e të intelektualëve të kohës si dhe të albanologut të shquar gjerman Lamberc, i cili e vlerësoi lart ashtu si dhe Gjergj Fishtën.

Musine Kokalari është antare nderi në Akademinë Italiane bashkë me Gjergj Fishtën. Emri i saj ndodhet në enciklopedi të huaja italiane, franceze dhe së fundi në një libër bibliografik të Robert Elsie në Gjermani.

Sa më shumë vezullonte talenti i saj, aq më shumë e ndiqnin tragjeditë familjare dhe vetiake. Familja Kokalari themeloi të parën shtëpi botuese të tipit evropian "Menagjeritë Shqipëtare", ku u botuan veprat e Gëtes, Shilerit, Shekspir, Servantesit, etj. Edhe botimi i parë i librit "Sa u tund jeta" u bë nga kjo shtëpi botuese.

Musinea formoi Partinë Socialdemokrate më 1943. Në janar 1944 botoi gazetën "Zëri i Lirisë" dhe në numrin e parë të saj paraqitet programi i partisë. Në 12 Nëntor 1944 i pushkatohej pa gjyq dy vëllezërit intelektual Muntaz e Vesim Kokalari. Vëllai i vogël Hamiti, autori i "Kosova, djepi i shqiptarizmit", shpëtoi rastësisht nga që ishte sëmurë me tifo. Në mars 1945 me një grup intelektualësh të kohës formuan të parën opozitë antikomuniste "Bashkimi Demokratik" dhe Musinea hartoi të parin Memorandum drejtuar aleatëve ku kërkonte anulimin e zgjedhjeve të 2 dhjetorit si antidemokratike. Por aleatët u përgjigjën me heshtje. Kjo dha shkas që "Bashkimi Demokratik" të konsiderohej si bllok që kërkonte pëmbysjen e pushtetit. Musinea u arrestua më 23 Janar 1946. Më 2 Korrik dënohet me 20 vjet burg si armike e popullit. Mbas burgut u internua në Rrëshen.

Edhe në burg dhe internim nuk rreshiti së punuari, mbledhte përralla e folklor. E sëmurë nga kanceri, e tretur si qiriri, si një hije e vërtetë largohet

nga spitali përnë Rrëshen ku vdes. Arkivolin e transportoi një kamion zhavori. U varros pa pasur pranë të afërmit e saj. Sot është "Martire e demokracisë".

Kujtdo i dhimset tragjedia e vajzës së re. Më kujtohet se si një ditë nënua plakë e heshtur, e përlotur dhe e thinjur, si e dalë nga legjendat më mori me vete për të parë në burg Musinenë, vajzën e saj të vetme. Kisha në duart e mia femënore një tufë zambakësh të bardhë, të cilave u ranë petalet nga era e ftohtë e Burelit dhe nuk arritën kurrë të halla ime e burgosur e vetmja femër në atë ferr.

Në këtë botim të dytë të librit "Sa u tmt jeta" nga shtëpia Botuese "Globus R." dua të falenderoj dhe Fondacionin "Hanns Seidel", që ndihmoi në botimin e kësaj vepre vërtet të mrekullueshme.

Artemis KOKALARI
Tiranë, më 23.3.1995

Shënimi i botuesit

*Një emër yll i pavenitur, Musine-ëndërra grabitur. Këtë libër po e botojnë thujtase si origjinali, që të na vish siç ke qënë: shkrimtarja e parë shqiptare, jargavan i freskët uji, nuse me vello qielli. Gjuha jote kullon mjalte e flori, ndjenjat e tua burojnë vetiu e ne pimë e s'ngopemi.
Nderime Musine!*

Petra RISTO

E GJETA...

Ja, përpara sive keni një udhë të ngushtë. Në funt të saj hapet një shesh i vogël. Në anë të djathtë është një portë e madhe me di sufa dhe në të mëngjertë një tjetër. Ati afër një fik i egër. Mure të larta rethojnë shtëpitë me di kate. Ballët e ture bien në avli me penxheret veshur me kafase.

Shtëpia me portë të madhe është m' e re dhe brënda një avli e kselhasur. Në të hirë, nga një anë është pusi dhe në tjetrën, një derë e vogël, që të shpie në kopsht. Shtrati me erdhi mbulon një pjesë të madhe dhe degat e saja varen nëpër mure.

Asnjë shamata nuk dëgjohet... është mëngjes dhe burat kanë dalë pazarit. Dera është e hapur dhe duken shkallat e brëndëshme.

Teto Qibrua është ulur tek praku i derës. Përpara ka një kanistër me këmishë të lara. Po vë gjërat kallëp-kallëp. Ja, një këllëf i pa fërkuar mirë, xhurapet e plakut për të qepur, këmisha e vajzës çjerë nga teli dhe fanella e djalit bërë copëra, shportë. Nikoqirja me dorën e mëngjertë i vë më një anë dhe nga një herë ngre kokën lart. Qielli u-vesh me re të zeza dhe mbi mur ecën macja me të katra. Ajo vrëri vetullat, shtëmëngi jemenin e kokës me dorën e djathtë dhe ra në mendime.

Çak...çak...çak, ra porta. "Kush është? Nduk mandallin" foli teto Qibrua nga vëndi. Hiri Haxho kapetaneja...e marrë si nga hera, pa e dashur kallogreja. Me të parë shoqen, nisi nga dërëlizmat: "hajde, hajde moj nikoqire, më ke larë këmishët...Lum ti e lumura, që ke ujë plot. Mua me një më pikon muslluku. Se si do vejë halli...! Eh! po ka Perëndia për të gjithë..." Kështu, duke folur, me duar e me këmbë, zuri vënt pranë saj.

U-pjetën me njera jetrën, si zakoni edhe thanë ç'kishin për të thënë. Të mira e të liga, ato që ka kjo botë me halle. Më në funt, teto Qibrua maçalisi fjalën: "ta thom a mos ta thom?" Kështu mendonte me vete. "Më mirë t'ja thom". Mendonesh nëna, se vajzai u-bë për burë. I mbushi të shtatëmbëdhjetat.

- "Thuajmë Haxho të keqen" e pjeti Qibrua, "nuk është koha për Xhemon për në shtëpinë e botës? Do të thuaç se e kam të vogël? Jo...mendohu një herë se kur jemi martuar ne. Keq më vjen të heq vajzën nga sitë, po të keqen, mirë ta kem dhe në shtëpi të saj. Djemtë m'u-bënë për nuse dhe më mirë vëlleshat pa kunata brënda. Xhemon, sa për ashtu e kam bello, as dhez, as shuan, po të keqen nuset i kanë halë në si motrat e burave".

- "Ke hakë, ke hakë, moj Qibro" u-përgjegj Haxhua - "mos dëgjo se ç' thotë njera e tjetra, se vëndet e mira nuk gjenden gjithënjë".

Për...për... pikat e shiut... u lagnë drasat e avlisë. Të di gratë u-futnë

brënda derës dhe atje s' e prenë fjalën.

- "Ja, moj Haxho, e po mendonet njeriu" nisi prapë Qibrua "e di, për Perëndi, për kokë të djelme, s' më hin gjumë në si. Po ku janë vëndet e mira? Tek djali i Muhtar agajt... uh, të keqen. Janë një radhë dhe mallin që kanë. diqint thela. Kush ta marrë më parë. Tek djali i Sefer efendiut... dizet bushtra dhe dizet fatpadala brënda. Tek Hisenjt efendiut... janë me një milë të mira, po një motër u ka vdekur nga koll e ligë. Djali i ditë dhe ai i lumit. Gjithënjë oh e ih. Plaku ka zënë buxhakë. E po unë s' martoj vajzë për të qeverisur të sëmurët. Lipsur të jetë dhe ai mall."

Pushuan për një copë herë. Teto Qibrua zboi pulat nga avlija. Shkretëtirat, që bëjnë munxur nga të gjitha anët. N' atë kohë Xhemileja xërmoi nga sipër, me fshesë dhe me farasha në duar. I kumbisi në funt të shkallës, bëri buzën në gas, kur pa teto Haxhon. E don keq. I zuri dorën dhe ajo e puthi në të di faqet.

- "I mbarove punët sipër moj vajzë?" e pjeti nëna Xhemilenë "nasqirise mirë? I vure gjërat nëpër vënde? Shtëpitë u-bënë për të larë. Më kujto, pastaj t' i flas Hedo evgjites të vijë nesër. Ikë vajzë të keqen dhe na ndërto nga një filxhan kafë... na... hiqma këtë kanistër nga përpara. Vure në funt të shkallave dhe kur të veç sipër, shpjere. Këto gjërat që janë këtu, vuri mbi tahtaposh se duan qepur".

Xhemilja bëri si i tha nëna dhe pastaj u-fut në qilar.

"Hë, e gjeta" i tha Haxhua, "e di që Mirteza agaj zë nuse te djali? Ç' shtëpi e ç' shtëpi që është. Nuk është dëgjuar kurë, njeri s' e ka marrë në gojë. Ai burë, kur shkoi udhës, i ngrihet pazari në këmbë. S' ka parë kafënë me si, as në të ri, as në pleqëri. Po ajo zonjë... nikoqire me nam. Ka shkuar me atë vjehër pastaj. Motrat e saja atje ku kanë vatur, të mira kanë dalë. Pastaj, ara kanë plot, një radhë diqane në krie të pazarit. Niqet janë të mira. Djali është në punë të tij. I të pirit jo, i kartave jo. E ç' do më shumë? Të gjitha të mirat..."

Xhemua ven' e vin në qilar. Një këmbë te dera dhe dëgjon se ç' thonë plakat, dhe një këmbë tek zjarri, e shtin xhezvenë. E ndërtoi kafënë, vuri filxhanet në tepsi dhe ja u-shpuri.

Të di plakat e prenë fjalën. Nëna i tha vajzës të krente kazanin n' avli dhe ta vin te luku. Vu e vu, në të parë, pastaj, përpikat, mirë thonë shiu i beharit si vrap i gomarit. Ati bie e ati pushon prapë.

Teto Haxhua dhe teto Qibrua, fjala fjalës thanë si do ta bënin punën. Haxho kapetaneja, do ven me krushqi tek xhiko Ruhua. Kjo kaq herë u-ngre për të ikur, se dreka, po breronte. Shiu dha e dha, bëri atë të tijnë dhe më në funt pushoi. Qielli u-qërua me njëherë. U-bë qelq dhe dielli ndriçoi. Macja dolli prapë majë murit dhe lëpihesh. Pulat e lagura erdhën nëpër avli.

U-ngre Haxhua... e ç' të prite më! Qibrua e positi një mijë herë shoqen e saj... pa ajo e dinte dhe vetë. E përcollti gjer tek porta. Thanë të falat e të përfalat. Njera zuri udhën dhe tjetra hiri brënda. I raftë pika, i raftë,

nikoqires. Dreka, dhe ajo s'kish bërë gjellën. Mirë që kish mishtë të zier dhe tëk-e-tëk grijti ca patate. Një qebap e shko tutje.

Koh' e drekës. Këmbë dëgjoheh në sokak: burërija kthehet nga pazari. Teto Qibrua hoqi tenxherenë nga zjari dhe Xhemilja shtroi sufranë.

Plaku dhe djemtë pritëshin të vinin në shtëpi. Nën e vajzë zunë kuvëndin. Të dija lilitnin, po në mënde një gjë tjetër kishin...

S'JA GJEN ÇIFTIN...

...Pik...pik...pik...pikat e shiut binin mbi drasat e çatisë. S'pushojti çikë dhe Haxhua gjithë natën s'mbylli sinë.

Ndaj të gdhirë...plaka u-ngrë shpejt. Me majat e gjishtreve u-afrua tek penxherja. Zgjati kokën jashtë dhe pa anë mb'anë. Ç'të shikojë? Malet e Lunxhërisë, vënde vënde të larta, vënde vënde më të ulta, zbardhonin. Teto Haxhua ktheu kokën nga e mëngjerta...grika e Tepelenës, qelq. Bregu i Baba Manes dukesh mirë...Shquante teqeja me qiparizet anë mb'anë. Poshtë bregut, qisha e Varoshit, me mezare të bardha. Më në funt ngriti kokën lart, qielli ishte i kulluar. Kur u-bë kjo kohë, tha me vehe.

Teto Haxhua xërmoi përposh dhe vate në qilar. Bëri punët e mëngjesit. I ndërtoi kafenë plakat dhe ja shpuri në qoshk. U-përmbistë, se i kish marë shpirtin gjithë jetën. I kishte ngrënë kokën. E kish plasur me gërnjë. Hodhi të rit e saj për të. Gjithë natën e natës e kish shkuar jashtë. Pinte, si i dilte nga hundët, lonte sa linte dhe këmishën e krahave. Të gjitha taksirate ishin për gruan e zezë! Pikërenës! Uh, moj korba, le t'i lëmë këto. Se si erdh, fjala, po s'janë për të thënë. Pastaj, nikoqirja vate prapë në qilar dhe lau enët e darkës. Qenë bërë tenxheretë, si mos o Zot. I fërkoj e i fërkoj me hi, sa i ranë gjishtëret. I vuri gjërat nëpër vënde dhe fshiu dëndivanin. Me fshesë doli gjer tek porta. Dëgjojtë këmbët e plakat që dilte. E ndoqi nga prapa dhe e porositi për kallamboq...e po ç'të prite akoma.

Teto Haxhua, si fshiu vërat e guxhëvërat, u-fut në qilar. Lau duar e faqe dhe u-ngjit sipër. Vate në dhipato. Hapi sundukun e math dhe kreu gjërat. Hoqi robat e punës dhe i shkundi një çikë. I vuri mbi juk dhe veshi fanellën e leshtë. Ind'e majë lesh. E kish të prurë nga Stambolli. Mbi të holli këmishën e bardhë, plihur' e dorës. Ndreqi mirë jakanë. Pastaj i kallu mëngët jelekat. Mori nga fundi i sundukut çitjanet kashmer dhe i veshi. Lidhi frakazonin tek mesë dhe ndreqi mirë ormaçet. Xërmoi andej dhe në mes të odasë lidhi brezin dhe ngriti me të pëqin me harxhe të zeza. Ishin të qindisura me notra të ibrishimtë.

Tek zuri të dil, i erdhi në mënde që s'kish lidhur jemenin e ri. E hoqi

të vjetrin nga koka, dhe e shkundi mir'e mirë. E lidhi prapë atë. E po, s'ven prapë në dhipato kjo... sikur dhe ta paguajë. Pastaj mirë e kishte këtë se dhe i riu e shtrëngonte një çikë:

Merak madhe kjo plakë. Prapë vate dhe erdhi nëpër odara. Mbilli xhamet, uli perdhete dhe xërmoi përposh. Tek fundi i shkallës veshi xhurapet. Kreu nga ndënë shkalla këpucët vello. Fu...fu...i friu me frimë tozet dhe i veshi. Tek dera, hodhi ferexhenë. Në të dalë, jashtë, u-fut tek gropa e musllukut dhe mblodhi mirë fitin. Pikonte shumë i shkreti. Mbilli der e portë, vuri hapsin në brez dhe mori udhën për te Mirteza Agaj.

Udhët ishin plot. Burërija, kolle kolle dilte pazarit. Fëmila me gjim në dorë, vente për ujë, ku ati e ku këtu. I shkreti, se pa të s'benet gjë dhe hajde gjeje. Pëter pëter e vogël sa një bobollaqe, erdhi tek urat e mbëdha. I dolli shpirti, i u-këput mesi. Kur pa së largu Hamson u-pu-pu ja bëri. Sikur ta pjetete ajo se ku ven, ç'fi thosh kjo? Hop, shtrëngoi udhën dhe bëri sikur s'e pa. Kështu e hodhi hendekun.

Dielli kish rënë di pashe kur ajo u-afrua shtëpisë së Ruhos. Tek porta e zuri një fluturillë dhe i kërcente zëmra si pulë. Xhur i venin djersët. Vuri sinë tek... vrima e portës dhe pa brënda në avli. T'i bin e po mos t'i bin? Po të qenë burat brënda? Po, një oda për njerëz do ta kishin si gjithë bota. U-ndreq dhe tak tak ra. Dëgjoi këmbë dhe vetë e zonja e shtëpisë ja hapi portën.

- "Urdhëro, urdhëro brënda moj xhiko, Haxho", i tha Ruhua, "Miserdhe. Po ç'na je bënë? Pse na ke humbur?" Të dija krah më krah erdhën në divan. Teto Haxhua hoqi ferexhenë dhe e vuri mbi minder. Hapi jemeninë që kish ndënë sqetull dhe kreu sheshelat. I veshi dhe duke vështruar andej këndeje u-fut në odan e mirë. Të dija u-uhnë mbi minder dhe u-pjetën. Kishin kohë pa u-parë, pastaj Ruhua qe mbillur brënda nga ziri i djalit të kumatës së vogël.

Kur u-ngre nikoqirja e shtëpisë të ndërtonte kafënë, Haxhua pa mir'e mirë odanë. Llams e feks. Dishemetë vetëtinin...për t'i lëpirë me gjuhë. Hodhi sitë nëpë mure...veshur sichade. Zuri përdhetë me dorë, tendosi çarçafet e minderit. Vuri re tantellat me kokoshë. Radhë radhë rinin. Hiri Ruhua në oda, ajo ktheu kokën ngapenxhereja dhe i tha: "e dëgjove shinë sonte? Breroi gjithë natën. E kush pandehu të gshihesh kjo kohë sot!"

Pijtin kafënë dhe Haxhua ziente nga brënda. Sa ta thosh të shkretën fjalë. E pastaj, s'i delte fjala nga goja. Ç'pësoi kështu? Ajo që kish bërë gjithë krushqit' e botës? E humbi si Xhaferi simiten.

- "Ruhu" i tha kjo, "kam një fjalë për të thënë, po të keqen këtu ta thomi dhe këtu ta lëmë. E kupton dhe vetë që këta të ardhur mëngjes, mëngjes, ka një mana".

- Hajli qoftë moj Haxhi. Urdhëro e folë" u-përgjegj Ruhua, "këtu e thomi dhe këtu e lëmë".

- "Të thom Ruhu" dhe hop luajti nga vëndi Haxhua, "kam ardhur me